

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 2 VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2022

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ra swivutiso ri na 19 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Hlaya swiletelo leswi hi vukheta u nga si sungula ku hlamula swivutiso.

U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji leyi landzelaka kutani u fungha tinomboro ta swivutiso swa tibuku leti u dyondzeke tona lembe leri.
2. Phepha leri ri na swiyenge swa MUNE:

XIYENGE XA A: Novhele (35)
XIYENGE XA B: Ntlangu (35)
XIYENGE XA C: Swirungulwana/Swihungwana (35)
XIYENGE XA D: Vutlhokovetseri (35)
3. Hlamula SWIVUTISO SWIMBIRHI, ku suka eka SWIYENGE swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI hi ndlela leyi landzelaka.

XIYENGE XA A: NOVHELE
Hlamula xivutiso xa novhele leyi u yi dyondzeke.

XIYENGE XA B: NTLANGU
Hlamula xivutiso xa ntlangu lowu u wu dyondzeke.

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA
Hlamula swivutiso leswi humaka eka swirungulwana HINKWASWO.

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI
Hlamula swivutiso leswi humaka eka switlhokovetselo HINKWASWO.

Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.
4. Landzelela swiletelo leswi nga emasungulweni ya xiyenge xin'wana na xin'wana hi vukheta.
5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
6. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
7. Nkarhi lowu pimanyetiweke: Tirhisa timinete ta kwalomu ka 75 eka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

XIYENGE XA A: NOVHELE		
Hlamula swivutiso swa novhele leyi u yi DYONDZEKE.		
NOMBORO YA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>Ndzi ngo tinciki!</i>	35	5
XIYENGE XA B: NTLANGU		
Hlamula swivutiso swa ntlangu lowu u wu DYONDZEKE.		
2. <i>Byokota Madlayisana</i>	35	8
3. <i>Ku dyela nyama ematlukeni</i>	35	11
XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swirungulwana HINKWASWO.		
4.1 'N'wana wa vanhu'	18	14
4.2 'Ndzi werile hi nhloko'	17	15
XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swithokovetselo HINKWASWO.		
5.1 'Exihlobyeni'	17	17
5.2 'Xana swi ta hela rini?'	18	18

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO U HLAWURILE SWIVUTISO HI MFANELO:

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa nghwaju ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

NONGONOKO WO TIKAMBA			
XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NOMBORO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA NGHWAJU (✓)
A: NOVHELE (Swivutiso swa ximbangu)	1	1	
B: NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	2/3	1	
C: SWIRUNGULWANA/ SWIHUNGWANA (Swivutiso swa ximbangu)	4.1 + 4.2	1	
D: VUTLHOKOVETSERI (Swivutiso swa ximbangu)	5.1 + 5.2	1	
LEMUKA: Tiyisisa leswaku u hlamurile swivutiso eka swiyenge SWIMBIRHI ntsena.			

XIYENGE XA A: NOVHELE**XIVUTISO XA 1: NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga hansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'Ku kala a fika laha a nga kona mukhalabye wo tani hi yena a nga si teka swi lo yini, vavasati vo n'wi chava yini?'	
'N'wananga a ndzi lavi ku ku fihlela, ku teka kona u tekile u ni vavasati.'	
'Kutani mi lava leswaku ndzi ya tekiwa etshengweni mina?'	
'A swi vuri nchumu sweswo n'wananga, hi lava rifa leri, rona ntsena.'	5
Tsundzuka leswaku u ta va xona xinjhinana xa yena, hikwalaho loko o tshuka a file, swo tala swa rifumo leri ra yena, swi ta va swa wena.	
'I mani loyi a tivaka loyi a nga ta rhanganga a fa eka mina na yena? Ku ngo ho rhanganga mina.'	
'Wolowo i ntiyiso n'wananga, kunene la rhangaka a fa a nga tiviwi, kambe hi ku n'wi languta kunene swa tikomba leswaku Muzayiwe i sirha ra le handle, a a nga hanyi ku ya kule, kutani u ta sala u lo pheve, emafurheni, swi nga leswi ndzi lavaka swona.'	10
'Papa, mi ta ndzi khomela, sweswo ndzi nge swi koti.'	
'N'wananga, ndza swi tiva leswaku wa ndzi rhandza, u ndzi rhandza swinene. Kutani ndzi kombela leswaku u pfumela, ndzi ta huma emilandzwini leyi ndzi nga ka yona. Tlhandla-ka-mbirhi leswaku ndzi ta va ni ntsako wo tiva leswaku loko ndzo tshuka ndzi te hi la, a wu nga sali u hlupheka ...'	15

- 1.1 Boxa vito ra tinsulavoya leti a ti xanisa vaaki va ndhawu ya Rixongile. (1)
- 1.2 Xana Muzayiwe a a tirha ntirho muni? (1)
- 1.3 Hikwalaho ka yini Muzayiwe a fanele ku teka eka muti lowu ke? (1)
- 1.4 Hlamusela leswi a swi endla nhwana loyi a nga pfumeli ku tekiwa hi Muzayiwe. (2)
- 1.5 I yini a xi endla leswaku a tsakela ku tekiwa hi jaha leri a tihlawulele rona? (2)
- 1.6 Nyika xivangelo xa ku va Ntekele a nga tsakeli leswaku nhwana loyi a tekiwa hi jaha leri a tihlawulele rona. (2)
- 1.7 Xana u dyondza yini eka leswi vuriwaka hi Ntekele eka ntshaho lowu? (2)
- 1.8 Ntekele u vile na xandla eka ku lova ka N'wa-Xithelana. Seketela. (2)
- 1.9 Xana rito xinjhinana eka ntshaho lowu ri vula yini? (2)
- 1.10 Ku xavisiwa ka nhwana loyi a hi mhaka ya kahle. Nyika vonelo ra wena u ri karhi u seketela hi leswi nga eka tsalwa leri. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

'Ina, ku ni munhu la baka nyandhayeeeyo,' ku vula nkata Pitori hi ku valu, a va a humela ehandle hi rivilo. Kwalaho hi loko nkulukumba Ntekele, Jaffet Mboweni, nkata Humana ni vanhwanyana lava a va ri kwalaho ndlwini, lava kutani na vona a va ri karhi va twa mukhosi lowu a wu twala wu ri kusuhi, va siyisana ku ya enyangweni, va va va huma tani hi ntlhambi wa timbuti loko wu huma etshangeni. Loko va fika hala handle, 5
va kuma ya vanhu yi lo ki, ki, ki, ki, ki, hi ku hlamala ni hi ku pfumala ku twisisa. Ku yimbelela lokuya ka lava majaha, swivuvuna swa vavasati leswi a swi ri karhi swi hlakata mpfhuka ni ku cina swi xaxile. Vanhu va lo milomu gabaaa! 'Nyandhayeeeyo! Hatlisani mananoooo! Manayila u tihoxe eka N'wana-Nghanyana mananoooo!' 10
Ku huwelela lowa mufana, loyi a a ri karhi a ha ta hi ku tsutsuma a enghena emutini, a huma hi tlhelo ra le nambyeni wa Mulungwe. A a vonaka a chavile swinene, mahlo ya yena ya humele ya ri tani! 'Hatlisani, hatlisaaani, hi ri Manayila u tihoxe eka N'wana-Nghanyana mananooo! Hatlisaneeee!' 'Hi, u ri swi lo yini?' Ku vutisa Ntekele hi ku tlula a ku lowa mufana hi makatla a ku n'wi gi, a va a n'wi ndzingindza.

- 1.11 Xana a ku fanele ku humelela yini emutini wa Ntekele hi siku leri mufana a ri karhi a ba nyandhayeyo? (1)
- 1.12 Hi xiyi xivangelo xo va Manayila a nyamalarile eka siku leri? (1)
- 1.13 Boxa vito ra mufana loyi a nga ta vika mhaka ya ku nyamalala ka Manayila hi ku mitiwa hi ngwenya. (1)
- 1.14 Kun'wana eka tsalwa leri ndhuna Makapana u byela Ntekele a ku: 'Rila xinuna ndhoda, rilela endzeni u kota nyimpfu.' Marito lawa ya vula xin'we xa leswi swi landzelaka:
- A Ku rila hi matimba u humesa mihloti.
B Ku rila hi mbilu u nga humesi mihloti.
C Ku tsaka na ku tlangela na van'wana.
D Ku va u miyela u nga vuli nchumu. (1)
- 1.15 I yini lexi a xi endla leswaku Ntekele a khoma 'mufana hi makatla a ku n'wi gi, a va a n'wi ndzingindza'? (2)
- 1.16 Vula ina kumbe e-e kutani u seketela nhlamulo ya wena. Mhaka leyi a yi hlamuseriwa hi mufana loyi a yi ri ntiyiso. (2)
- 1.17 Maendlelo ya mufana loyi a nga ta vika ku nyamalala ka Manayila ya kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 1.18 Mahanyelo ya Ntekele ya kanetana na vukreste bya yena. Seketela. (1)

- 1.19 Hikokwalaho ka yini Rice a cincile miehleketo yo thya n'wana wa yena vito ra William? (2)
- 1.20 Xana a swi fanerile leswaku Ntekele a rhamba vanhu va ya londzota swakudya endzhaku ka ku nyamalala ka Manayila? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.21 Norho wa Ntekele loko a hlamuriwa hi N'wa-Xitlhelana loko a ku: 'Ndzi ta etlerisa ku yini ni ndzilo lowu?' Xana ndzilo wu kombisa yini evuton'wini bya Ntekele? (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**XIVUTISO XA 2: BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

N'WA-RIMBELULE:	Hi ri ndzawine, va ka Maluleke! A mi khomi timbyana ta n'wina ti nga ta hi lumoo!	
MAGAMANA:	<i>(U vulavula ni nsati-nkulu)</i> A ti n'wi lumi u huma kwihi mixo lowu?	
N'WA-VHUKELA:	Leri i rito ra N'wa-Rimbelule u fanele a ri ni timhaka, phela wansati loyi a nga na mihupana, u ni vumunhu.	5
MAGAMANA:	Loko swi ri tano n'wi hlanganise. <i>(Nsati-nkulu a teka nkumba a funengela a hlanganisa N'WA-RIMBELULE)</i>	
N'WA-RIMBELULE:	Hi pfuxela n'wina hambu leswi a hi lava ku dyiwa hi timbyana ta n'wina.	10
N'WA-VHUKELA:	Leta ka hina ti luma valoyi ntsena. N'wina mi pfukile xana?	
N'WA-RIMBELULE:	Hi pfukile, ho karhatiwa hi sweswi humelalaka kwala tikweni.	
N'WA-VHUKELA:	Swona swa karhata kambe hi fanele ku swi byarha hi le misaveni laha.	15
N'WA-RIMBELULE:	A ndzi rhandza ku vona hosi, hambu ndzi ta va ndzi yi hahlulela vurhongo?	
N'WA-VHUKELA:	U lo karhatiwa hi yini ka ntswalana?	
N'WA-RIMBELULE:	A hi nchumu wo karhata kambe wa vavisa.	
N'WA-VHUKELA:	Ndzi lume ndleve u nga si byela hosi, hikuva u ri nchumu wa kona wa vavisa.	20
N'WA-RIMBELULE:	Ntswalana mi nga vileli, hikuva ndzi rhandza ku hlamusela hosi mi ri kona na n'wina. <i>(Hi loko nsati-nkulu a famba a ya pfuxa hosi, hosi a yi nonohanga ku pfuka yi ta yingisela leswi a swi ri xifiveni xa N'WA-RIMBELULE)</i>	25
N'WA-VHUKELA:	Ntswalana nghanani haleno. <i>(N'WA-RIMBELULE a enghena, ku pfuxelaniwa kutani a sungula ku hlamusela leswi n'wi tiseke)</i>	

- 2.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhata leswi swi vulavuka swi ri eka wona. (1)
- 2.2 Nyika vito ra nuna wa N'wa-Rimbelule na N'wa-Vhukela. (2)
- 2.3 I mhaka yihi leyi susumeteke N'wa-Rimbelule ku hubutela emutini wa hosi Magamana? (2)
- 2.4 Mathebula hi yena a kombeteriwaka hi rintihlo eka rifu ra ndhuna Gezani, u khumbeka njhani eka mhaka leyi? (2)
- 2.5 Hi wihi ntlimbo lowu Mathebula a ri na wona? Seketela. (2)
- 2.6 Loko nsatinkulu wa hosi a vula leswaku loyi a ndzawutaka u na mahanyelo, hosi ya swi amukela. Xana leswi swi hi komba yini hi hosi? (2)

- 2.7 Kombisa vumunhu bya N'wa-Vhukela. (1)
- 2.8 Hi swihi swiendlo swa Gezani leswi seketelaka leswaku a nga ri na nhlonipho eka vanhu van'wana. (2)
- 2.9 Xana a swi fanerile ku va hosi yi hlawula ku amukela vanhu ku ya hi mahanyelo ya vona emutini wa yona. (3)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

MAKHANANA:	Kasi hi kona mi swi tiva? Hina i khale hi swi tiva.	
MAVUNDZA:	Hakunene ndzi ni vumbhoni byo tiya, se ndzi ta xi khoma hi voko ra ximatsi loko xi nga ndzi tivi. Ndzi ta xi hlantisa mahele loko xi nga chavi vun'anga bya mina.	
MAKHANANA:	Mo n'wi tshika u ta tihumba hi yexe.	5
MAVUNDZA:	A ndzi nga xi tshiki phela xi ndzi dyoherile matlhelo mambirhi. Xi sungule xi ndzi yivela wena, sweswi xi ndzi kanganyisile eka lowun'wana wansati.	
MAKHANANA:	U hembile loko a ta eka mina u ta kuma nyenyana yi hahisile. U ta kuma xisaka xi lo sala ni tinsiva ntsena. Se mi vilerisa hi yini, hikuva swa mina na yena swi herile.	10
MAVUNDZA:	Hi swona swi twele, kambe ndzi navela ku mi rhamba exirhwaleni vhiki leri taka. Na wena u fanele ku va kona, hi kona ndzi nga ta swi twisisa hakunene leswaku mi tshikanile.	
MAKHANANA:	Nuna wa mina wa le nawini u ta va a ri kona, naswona a nga rhandzi no vona ndhuna, hikuva van'wakingiri va n'wi lume ndleve. Mina hi vumina a ndzi swi rhandzi ku lwisa vavanuna.	15
MAVUNDZA:	Loko swi ri tano ndzi ta rhumela ra ximfumo leswaku Mathebula u rhambiwa hi mina. A nge ali wa swi tiva na wena.	

- 2.10 Xana vanhu lava va vulavula va ri kwihi? (1)
- 2.11 Nyika xivongo xa tata wa Makhanana. (1)
- 2.12 Kun'wana etsalweni Mavundza u ri rito 'xiphukuphuku' ra n'wi fanela Gezani. Tiyisisa leswi hi leswi nga eka tsalwa. (2)
- 2.13 Tatisa xivulwa lexi hi ku hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke. Mavundza u na vuxaka na Makhanana hikuva i ... wa yena. (1)
- A malume
B tatana
C murhandziwa
D kokwana

- 2.14 Xana nuna wa Makhanana a kumeka kwihi hi ntirho? (1)
- 2.15 Marito ya Makhanana eka tsalwa lawa ya nge: 'Mina a ndzi swi rhandzi ku lwisa vavanuna,' ya hundzukile xikhovolelo hi ndlela yihi? (2)
- 2.16 Matikhomelo ya Makhanana ya hi byela yini hi mahanyelo ya yena? (2)
- 2.17 Mavundza u vula yini loko a ku: '... se ndzi ta n'wi khoma hi voko ra ximatsi ...' (2)
- 2.18 Matikhomelo ya Mavundza ya fambelana na ntirho wa yena xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.19 Xana ximunhuhatwa Mathebula xi ku tsakisa hi yini eka tsalwa leri? (2)
- 2.20 Hi ku vona ka wena, Makhanana a nga cinca mahanyelo endzhaku ka leswi nga n'wi humelela? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [35]**

XIVUTISO XA 3: KU DYELA NYAMA EMATLUKENI – DJ Risenga

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

MA'AM JOYCE:	Kambe swi antswa ka dzanadzana ku hambana na maxangu lama nga kona endhawini yoleyo, munhu u fanele a ya beriwa hi moya kun'wana. Vonani laha kaya ku na swo tala swo ka swi nga tsakisi: vuloyi, vudakwa na huwa be! Swi tele leswi munhu a nga ta ka a nga swi hetu. Olovisani miehleketo ya n'wina <i>man</i> tata wa Vukosi! A hi sukeni laha ndhawini leyi hi fana na van'wana vo talatala va nga rhurha va ya titshama eKremetart. A hi si twa va hlaya miwenguwengu! Vonani n'wananga Vukosi na jaha ra yena, Piet, va lo tluntlama kunene eka ndhawu ya van'wana vanhu. Kasi loko a ku ri na yindlu ya ka vona a va to rhula mbilu va tshamiseka. Siku rin'wana va ta tikumela ya vona.	5 10
MZAMANI:	A ndzi ku twisisi kwalaho. Vukosi na jaha ra yena i swa vona ku va va tshama lomu va ku lavaka. Loko va swi rhandza va nga rhurha laha va nga tluntlama kona va ya tshama eka vona. A swi nga fanelangi u hoxa tintiho eka swona, a ndzi si tshama ndzi twa va vilela hi timhaka ta vona, kumbe ta ha ta ta.	15
MA'AM JOYCE:	Ndzi nge tshiki n'wananga a yingayingeka ndza ha hanya mina mana wakwe. Sweswi ndzi nga huma phenxeni, yi ta fika mali ya mina ku nga ri khale. Ndza ha ... Ndzi ta xava yindlu kunene eKremetart hi suka laha maxangwini ya ka Siyandhani.	20

- 3.1 Xana Ma'am Joyce a a tirha ntirho muni loko a nga si ya ephenxenini? (1)
- 3.2 I ncini lexi Ma'am Joyce a sindzisaka Mzamani leswaku a endla xona? (2)
- 3.3 Hikwalaho ka yini Mzamani a nga pfumeli ku endla mhaka ya kona? (2)
- 3.4 Loko va ku, 'Vukosi na jaha ra yena, Piet, va lo tluntlama kunene eka ndhawu ya van'wana vanhu,' va vula yini? (2)
- 3.5 Mavulavulelo ya Ma'am Joyce ya paluxa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 3.6 I ncini xi endlaka leswaku Ma'am Joyce a sungula ku vulavula na Mzamani hi ndlela leyi? (2)
- 3.7 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka.

Loko Mzamani a ku, 'A swi nga fanelangi ku hoxa tintiho eka swona,' u vula leswaku a swi fanelangi ku ... timhaka ta vona.

- A kombetela
- B thyakisa
- C khomakhoma
- D nghenelela eka

(1)

- 3.8 Hikokwalaho ka yini Mzamani a vona Piet a ri 'jaha ra nhloko'. (1)
- 3.9 Hi ku vona ka wena mhaka ya Ma'am Joyce yo xava yindlu eKremetart a yi ri yo pfuna Vukosi na Piet ke? Seketela. (2)
- 3.10 Hi ku ya hi matikhomelo ya Ma'am Joyce na Xilavi, xana i ntiyiso leswaku Ma'am Joyce u lava ku rhurha eka Siyandhani hikwalaho ko chava huwa na vudakwa ke? Seketela. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

(Piet na Vukosi va titshamerile ekamareni yo wisela xikan'we no dyela. Va le ku nweni ka tiya. Se yi chayile, i nkarhi wa madyambu. A ku si va vusiku ngopfu.)

- VUKOSI: Se swi endla masikunyana ndzi nga voni nhlanga yo baleka ngati hi ta manana.
- PIET: Swa vakhegula na vakhalabya swa hlwela phela. Goza rin'wana na rin'wana ra kambisisiwa ri nga si kandziya. 5
- VUKOSI: Kumbe timhaka ti hlwerisiwa hi tatana. Manana vona va swi jahile, ndza swi tiva. Va swi jahile hi mahlongati. Swin'wana leswi hlwerisaka kumbe i timhaka ta mali ya vona ya phenxeni. Va ha yi yimerile.
- PIET: Phela a yi ti xikan'we hinkwayo, ku rhanga ya masiku ivi ku landzela ya phenxeni leyi na yona yi nga avanyisiwa hi kambirhi. Yin'wana i ya wena, yin'wana hi leyi va nga ta ku holela n'hweti na n'hweti. Swin'wana ... 10
- VUKOSI: Kambe wena u tirhana na swona. *(U vula hi ku teka khapu ya tiya a nwa ...)*
- PIET: A ndzi le ka Ndzawulo ya ta Tiphexeni, ndzo swi tiva. Swi ... 15
- VUKOSI: Ko va mhaka ya leswaku tikamara ta yindlu leyi i tintsanana hi vukulu na ntsengo wa tona. A ti ringanangi ku rhurhela vuyeni no eneta mpahla yintshwa. A ndza ha vuli ku va na xihundla xa hina hi ri vambirhi. *(Eka ku vula sweswo u visingarisa xikandza a tikhoma khwiri hi swandla haswimbirhi laha nkaveni, a korhamela emahlweni a miyela xinkadyana.)* 20

- 3.11 Vukosi a a langutele yini eka mana wa yena ku kala a ku: 'Se swi endla masikunyana ndzi nga voni nhlanga yo baleka ngati hi ta manana.' (2)
- 3.12 Hikwalaho ka yini Vukosi a ehleketa leswaku timhaka ti hlwerisiwa hi tata wakwe ke? (2)
- 3.13 Marito lama nge '*... va titshamerile ekamareni yo wisela xikan'we no dyela*' ya komba leswaku yindlu leyi i yitsongo. Hikwalaho ka yini Piet a nga va xaveli yindlu leyikulu? (2)
- 3.14 Handle ka vutsongo bya yindlu hi xihiqo xin'wana lexi Vukosi na Piet a va ri na xona mayelana na yindlu leyi? (2)

- 3.15 Hlamusela ndlela leyi Ma'am Joyce a pfuneke Vukosi na Piet ku ololoxa xiphiqo lexi a va ri na xona. (2)
- 3.16 Hi yihi mhaka leyi Ma'am Joyce na Vukosi a va nga twanani eka yona loko va bula hi mapfunanelo ya xiphiqo lexi u xi boxeke eka 3.14. (2)
- 3.17 Vukosi a karhatiwa hi yini ku kala a visingarisa xikandza a tikhoma khwiri hi swandla haswimbirhi enkaveni? (1)
- 3.18 Vukosi u ri: 'A ti ringanangi ku rhuhela vayeni no eneta mpahla yintshwa.' Xana i vamani lava a languteleke vona? (2)
- 3.19 Hi minkarhi yo tala mutswari a nga tswali n'wana wo fana na yena. Seketela hi ku kombisa leswi humelelaka exikarhi ka Ma'am Joyce na Vukosi. (3)

[35]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35**

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**XIVUTISO XA 4: XAMUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa****4.1 'N'WANA WA VANHU' – KA Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

'Ndzi karhele ku xavisa vuputsu mina. Loko mi lava swo tundza mo thola mutirhi a ta guvukela xo xi vona. Mina ndzi lava ku hlaya tibuku loko ri xile, ebo! Ndzi nge swi koti swo loveka mabodhlela na swikotikoti loko ri xile. A swi ndzi suki, ihalaa!'

'Wena Khombani, u pitsula mina sweswo?' Mapula a hlamula thugamama yakwe hi ku nyangatseka. 5

A ku ri nkarhi wa madyambu, muti wa Hluphekani Squatter Camp a wa ha ri eku xuxeni. Vadyi va dleke a va ha titshamerile va ba xikoka. Tahala a a ri yexe ekamareni ra xihundla. Jaha leri a ku ri muxavi wo hlawuleka. Mapula a a nga lavi leswaku Tahala a pfuva-pfuvana na swipela-madlekeni leswo tala. 10
A a rhurheriwe swakwe, tani hi mabalana wa ka mfumo, a yi ri njhinga. Vukhale bya njhinga leyi a byi lwetana na ntolovelano wa yona na ntswatsi Mapula. A ku ri muntshwa wa malembe ya makume nharhu loyi a a hleka na n'wampunga wa timbyatsu. Hi masiku loko dyambu ri ku tlomu, a o humelelo a bohe xithayana. Se a a nga ha vutisi, a a wu tiva nkele wakwe eka nxaxa 15 lowu wa maxangu.

Hi madyambu lawa ma ku hlamulana ka Khombani na Mapula swilo a swi nga tshamangi swona swa ntolovelano. Mapula a a tihundzule un'wana wa vaxavi, a a byi cherile a tikoka a ku hliki, ...

- 4.1.1 Xana muti wa Mapula a wu kumeka kwihhi? (1)
- 4.1.2 I yini lexi a xi endla leswaku Khombani a a tikuma a tshama na Mapula? (2)
- 4.1.3 Boxa bindzu ra Mapula. (1)
- 4.1.4 Hetisa xivulwa lexi nga laha hansi hi ku hlawula nhlamulo YIN'WE eka leti landzelaka:
- Puresa a ta a vuya hi le ...
- A North West.
B Mpumalanga.
C Western Cape.
D Free State. (1)

- 4.1.5 Longoloxa swilo SWIMBIRHI leswi Puresa a a pfuneke Mapula hi swona. (2)
- 4.1.6 Hlamusela leswi mutsari a vulaka swona hi marito lama tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi.
- A ku ri muntshwa wa malembe ya makume nharhu **loyi a a hleka na n'wampungwa wa timbyatsu.** (1)
- 4.1.7 Xivuriso xa ku huku a yi hleteli swikukwana swa munghana xi tipaluxa njhani eka xirungulwana lexi? (2)
- 4.1.8 Hlamusela matitwelo ya Khombani hi ku ya hi marito lama nga eku sunguleni ka ntshaho lowu. (2)
- 4.1.9 'A wu voni ke! A ndzi lava a ri kona na yena-ka, se u nga andlala mhaka ya kona u ya emahlweni.' Kombisa thoni ya musoxaliweka eka marito lawa ya nga laha henhla. (2)
- 4.1.10 Siku ra 'Human Rights Day' ri na nkoka muni eka vutomi bya vanhu vo fana na Khombani. (2)
- 4.1.11 Hi ku vona ka wena swi kahle leswi endliweke hi Puresa swo pfuna Mapula ku va a xanisa Khombani. Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

4.2 'NDZI WERILE HI NHLOKO' – SJ Malungana

Tlhela u hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA H

'U ta ndzi khomela loko ndzi tekile nkarhinyana ku hlamula riqingho,' Gijimela a byela Kedibong. Kedibong a hlamula a ku: 'U nga kali a tivona nandzu, ndza swi amukela swinene.'

Gijimela na Kedibong va tikumile va ri karhi va lwa ni timbilu ta vona. Un'wana ni un'wana a lwa nyimpi yakwe. Gijimela a tivutisa leswaku loko o kala a phasiwa hi ndzingo lowu a langutisanile na wona, a wu ta n'wi fikisa kwihi. A ehleketa kambirhi-kanharhu hi ta ndyangu wakwe kun'we ni xiyimo xa ntirho wakwe. Gijimela a swi dyondzile swinene leswaku mhaka ya rirhandzu a hi yo ringetiwa, hikuva yi ni matimba lamakulu swinene. Kedibong a tibyela leswaku u fanele ku hetisisa ku navela ka mbilu ni moya wakwe. A swi vona leswaku loko o ka a nga fiki emakumu ni nyimpi leyi, u ta va a tichichile xiyimo emahlweni ka Gijimela. Nakambe u ta tivona a ri toya ro hetelela evuton'wini. U hetelerile a tibohile ku hetisisa ku fikelela mitorho yakwe. 5 10

'Kedibong, a swi antswi hi sungula ku kunguhata ta ntirho lowu hi langutisaneke na wona mundzuku? Ndzi vona ri sungula ku sikula. Miri wa mina wu sungula ku tivika ku karhala.' Gijimela a byela Kedibong. Kedibong a hlamula a ku: 'Gijimela, mina na wena hi tshama hi ri karhi hi kunguhata hi ta ntirho, hikuva hi tirha swin'we.' 15

- 4.2.1 Xana Gijimela a a tirha eka khampani yihi? (1)
- 4.2.2 Hlamusela xivangelo xo va Gijimela a a fambile na Kedibong eKapa? (2)
- 4.2.3 Kombisa leswi Gijimela na nsati wa yena a va hanyisa swona hi ku komisa. (2)
- 4.2.4 Paluxa timhaka timbirhi leti nga hatla ti komba ku cinca ka maendlelo ya Gijimela eka nsati wa yena. (2)
- 4.2.5 Kun'wana eka tsalwa va kombisa leswaku 'Gijimela u lwile hi matimba nyimpi ya ku ringeta ku nyumbhula eka xikatsana lexi a xi n'wi jamela siku rin'wana na rin'wana.' Xana marito lawa ya hi nyika xifaniso xa njhani hi Gijimela. (2)
- 4.2.6 Hlamusela vumunhu bya Kedibong. (2)
- 4.2.7 Hikokwalaho ka yini Gijimela a hlamula nsati wa yena hi ndlela yo ka yi nga ri kahle loko va bula hi maendlelo ya yena lama a ma cincile? (2)
- 4.2.8 Hi swi vona njhani leswaku nsati wa Gijimela a a ri munhu wo tlhariha eka xirungulwana lexi? (1)
- 4.2.9 Vuxaka lebyi sunguleke le Kapa exikarhi ka Gijimela na Kedibong byi nga va onhela njhani lavambirhi? (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 5**

- 5.1 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

EXIHLOBYENI – KG Baloyi

- 1 Exihlobyeni xa dyondzo hi kwihi?
- 2 Hi laha ku keleriwaka kona dyondzo.
- 3 Laha ku dyondzisiwaka kona tinhlanga,
- 4 Laha ku nyenyiwaka hi lavo sihalala tinhamu,
- 5 Laha ku nga tshamisiwiki hi mavoko,
- 6 Laha lavo pfumala tinkokola va nge vo tirhela mbhongolo yo fa,
- 7 Laha va mihoni va bakanyaka swileriso swa vatswari.
- 8 Kambe lavo tlhariha va pfumela switsundzuxo.
- 9 Va tsundzuka siku ra ntshovelo, ro famba empfhukeni.
- 10 Hi nkarhi lowu vakonyolori va tisola.
- 11 Va rivala leswo hi vona va nga tlanga hi nkarhi.
- 12 Va bile nkateko hi le ndzhaku ka xandla.
- 13 Ku sala: 'Loko ingi.'
- 14 Ku rivariwa leswo: 'Loko a ndzi lo ... a yi pfuni nchumu.'

- 5.1.1 Hi mintila leyi nga tluliki MUNE boxa mongo wa xitlhokovetselo lexi. (3)
- 5.1.2 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito 'Exihlobyeni'. (2)
- 5.1.3 Ku vuyeleriwa ka rito ra '**Laha**' eka mintila ya 5 na 6 swi komba ntshikelelo. Hi yihi mhaka leyi ku tshikeleriwaka yona? (2)
- 5.1.4 Xana mutlhokovetseri u titwa njhani hi mhaka leyi a yi vulaka eka mintila ya 6 na 7? (2)
- 5.1.5 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketsweni lexi mutlhokovetseri a vumbaka xona hi ntila wa 12 lowu nge, 'Va bile nkateko hi le ndzhaku ka xandla'? (1)
- 5.1.6 Xana rito vakonyolori eka ntila wa 10 ri vula vanhu va muxaka muni? (2)
- 5.1.7 Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka.
Marito ya '... vo tirhela mbhongolo yo fa.' Ya vula leswaku va tikarhatela ...
- A leswi nga pfuniki nchumu.
 - B nyama yo ka yi nga dyiwi.
 - C leswi nga hava mali.
 - D ku hakeriwa hi mbhongolo. (1)
- 5.1.8 Boxa dyondzo leyi u yi kumaka eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.1.9 Hi ku vona ka wena mutlhokovetseri loyi u tsakisiwa hi vanhu va mahanyelo ya muxaka muni? Seketela. (2)

- 5.2 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XANA SWI TA HELA RINI? – KG Baloyi

- 1 Ku tshama ka hina hi nga tekanangi
 2 swi ya hehela kwihi?
 3 U tshama mbilu u khome hi swandla
 4 Hi ku chava vafundhisi
 5 Kasi swi ta hela rini?
- 6 Kasi swi ya hela rini ku va hi kumeka
 7 swin'we hi nga chavi
 8 Hayi, ya fehla maendlelo lawa yo tani,
 9 A swi kahle ku va hi tshama
 10 swin'we hi ku tumbela,
 11 Van'wana va tshama erivaleni.
- 12 Swona hi rini u ndzi tshembisile?
 13 Kasi wena u rindzele yini?
 14 Murhandziwa, ndzi ta kala ndzi nyakapfala,
 15 Vuntshwa byi ta ka' byi vungula,
 16 Vumbhuri byi phya tanihi mati ya dyandza.
 17 Leswi a hi rirhandzu,
- 18 Leswi a swi nga tlhaveli hi sana,
 19 Leswi a swi na vumundzuku,
 20 A swi na vuyo,
 21 Ko va matshopetana ni matlangwana.
 22 Murhandziwa, mina ndzi karhele,
 23 Ndzi karhele ku phunta,
 24 Ndzi karhele ku khomelela pala ndzi rindza xinyami.

- 5.2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mintila ya mune. (3)
- 5.2.2 Xana nhlokomhaka ya 'Xana swi ta hela rini?' yi endla leswaku muhlayi a langutela yini eka xitlhokovetselo? (2)
- 5.2.3 Xana munhu loyi a vulavulaka eka xitlhokovetselo lexi i wa rimbewu rihi? (1)
- 5.2.4 Tsavula rito eka xitlhokovetselo leri kombaka leswaku munhu loyi a vulavulaka u wela eka vupfumeri bya Xikreste. (1)
- 5.2.5 Ku vuyeleriwa ka rito 'kasi' eka mintila ya 5 na 6 swi tshikelela mhaka yihi eka xitlhokovetselo? (2)
- 5.2.6 Xana rito 'nyakapfala' eka ntila wa 14 lowu nge, 'Murhandziwa ndzi ta kala ndzi nyakapfala' ri vula yini eka xitlhokovetselo lexi? (2)

- 5.2.7 Mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 18 lowu nge: 'Leswi a swi nga tlhaveli hi sana'. (2)
- 5.2.8 Kombisa nkoka wa ku va mutlhokovetseri a tirhisile thoni yo tika eka ndzimana yo hetelela. (2)
- 5.2.9 Xana munhu loyi a vulavulaka eka xitlhokovetselo lexi u nga n'wi tsundzuxa yini? (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70